

ปรัชญากระบวนการเปรียบเทียบ

ปรัชญาของเราคลี่คลายปรัชญาของไวท์เฮด

ไวท์เฮดอ้างถึงข้อความว่า "ไม่มีใครสามารถก้าวลงไปใต้ม่าน้ำสายเดียวกันได้ถึงสองครั้ง" โดยเอ่ยแต่เพียงว่าข้อความนี้เป็น "คำสอนโบราณ" ทว่าจะเป็นคำสอนของใคร สอนเกี่ยวกับเรื่องอะไร และใคร เป็นคนแรกที่นำมาใช้ เป็นสัญลักษณ์ของความเปลี่ยนแปลงนั้น เขามีใค้ยืนยันไว้เลย^๑ แต่ในเมื่อวงการปรัชญาใครรับเอาข้อความดังกล่าวนี้มาใช้สำหรับเป็นตัวแทนทฤษฎีที่ว่าความเปลี่ยนแปลงกันเสียแล้ว เขาเองในฐานะที่เป็นนักปรัชญารุ่นหลัง ก็จำเป็นต้องยอมรับมันไว้ใช้เป็นข้อมูลในการอ้างอิงด้วยกัน ส่วนรูปแบบคำสอนที่เขามั่นใจว่ามาจากทฤษฎีของเราคลี่คลายจริง และกลายยืนยันไว้ในผลงานของเขา ก็คือข้อความว่า "ทุกสิ่งเคลื่อนไหว" ซึ่งเขาถือว่าเป็นแก่นคอของปรัชญากระบวนการ ทั้งลัทธิ

เราคลี่คลายได้ความคิดที่ว่าความเปลี่ยนแปลงมีอยู่ในสิ่งทั้งหลาย โดยการเผ่าสังเคราะห์เฉพาะหน่วยมานาน ดังความในเศษนิพนธ์ข้อหนึ่งของเขาที่ว่า "คนที่รักความปราศเบื่องฟังคุ้นเคยกับสิ่งเฉพาะหน่วยให้มาก ๆ"^๒ จนประจักษ์ว่า ความเปลี่ยนแปลงอย่างเดียวกันเท่านั้นที่มีอยู่ในสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอย่างคงเส้นคงวาเหมือนกันหมด และทำให้เขากล้าสรุปว่า "สิ่งทั้งหลายมีการหยุดพักในการเคลื่อนไหว" ซึ่งหมายความว่า

^๑ See Ibid., p. 240.

^๒ กรีติ บุญเชื้อ, สรณนิพนธ์ปรัชญาตะวันออก, ศ.น. ๓๕, หน้า ๑๓๐.

การเคลื่อนที่หรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ นั้นเองเป็นการหยุดพักหรือเป็นความคงเส้นคงวาของมัน นั่นคือ การหยุดนิ่งของสิ่งใด ๆ ล้วนเป็นการหยุดที่อยู่ในการเคลื่อนที่ทั้งสิ้น และความคิดเช่นนี้ก็เป็ผลพลอยได้มาจากประสบการณ์ของเขาโดยตรง แสดงว่าพื้นฐานแห่งปรัชญากระบวนการของเฮราคลีตุสก็อยู่ที่ประสบการณ์เช่นเดียวกับพื้นฐานแห่งปรัชญาของไวท์เฮดเหมือนกัน ทว่า ไวท์เฮดมิได้สนใจอยู่กับวิทยาการสมัยใหม่และความคิดของปลาโต^๑ เป็นหลัก จึงมิได้มีโอกาสดูพิเคราะห์นิพนธ์ทั้งหมดของเฮราคลีตุสด้วยตัวเอง ได้แต่เพียงหยิบยกเอารูปแบบคำสอนดังกล่าวจากปลาโตอีกตอนหนึ่ง มาทำการวิเคราะห์แล้วสรุปเอาเองว่า เฮราคลีตุสใช้ขั้นนักศึกษานี้แต่เพียงอย่างเดียวในการขบคิดปรัชญา^๑ (philosophizing)

ปรัชญากระบวนการของเฮราคลีตุสมีหลักอยู่ว่า "ความเปลี่ยนแปลง" กับ "ตัวการเปลี่ยนแปลง" จะต้องเป็นภวันตภาพหรือกระบวนการเดียวกัน ดังเช่นนิพนธ์ข้อหนึ่งของเขาที่ว่า "เส้นทางเดินของสกุ ทั้งตรงและอ้อมก็เป็นเส้นทางสายเดียวกันนั่นเอง" ซึ่งตรงกับ "หลักแห่งกระบวนการ" ของไวท์เฮดที่ว่า "ภวันตของภวันตภาพในกรตุภาวะ เป็นอย่างไรย่อมได้มาจากการแปรสภาพของมัน" กระนั้นก็ดี ในคำสอนประเด็นนี้ของเฮราคลีตุส ก็ยังดูเหมือนว่าจะแฝงไว้ด้วยปรัชญาจริยะ กล่าวคือ เสนอนิพนธ์ที่ยกมานี้สามารถที่จะตีความหมายไปในแง่ที่ว่า จุดหมายก็เป็นอย่างเดียวกันกับการกระทำนั่นเอง หรือ ไม่ว่าสิ่งต่าง ๆ จะเปลี่ยนแปลงช้าหรือเปลี่ยนแปลงเร็ว มันก็คงเป็นการเปลี่ยนแปลงเหมือนกันนั่นแหละ แต่สำหรับไวท์เฮด หลักของเขากำหนดแน่ชัดลงไปเลยว่า ลักษณะการที่ภวันตภาพในกรตุภาวะแปรสภาพอย่างไรย่อมเปิดเผยให้เห็นว่าภวันตภาพในกรตุภาวะนั้นเป็นอะไร ซึ่งเป็นวิธีการอธิบายที่รัดกุมและตรงตามประเด็นที่ต้องการ ปราศจากความหมายหรือมโนภาพแฝงที่มักจะติดตามมากับภาษาสามัญ

^๑ See A.N. Whitehead, Process and Reality, p. 240.

เฮราคลีตุสใช้ "ไฟ" เป็นสัญลักษณ์แทน "กระบวนการ" ตามความคิดของเขาเอง เพราะ "ไฟ" สื่อความหมายได้ทั้งในแง่ที่เป็นการเคลื่อนไหวและตัวการของการเคลื่อนไหวที่ว่าข้อเสียของมันก็คือ คำว่า "ไฟ" นั้นก่อให้เกิดจินตภาพที่นอกเหนือไปจากความต้องการ ทั้งนี้เพราะ พอพบคำว่า "ไฟ" เราก็ตกที่จะนึกไปถึงเปลวไฟจริง ๆ ในธรรมชาติมิได้ ซึ่งขัดกับความมุ่งหมายในการที่จะให้มันเป็นเพียงปรัชมาที่เปลี่ยนแปลงตัวเองได้เท่านั้น สำหรับไวท์เฮดนั้น เขารอบคอบกว่าเฮราคลีตุสในเรื่องนี้ เขาเจาะจงในการใช้คำที่ไม่ก่อให้เกิดจินตภาพแฝง เช่น "โลกในกรรตุภาวะ" เพื่อเรียกสิ่งที่เป็นกระบวนการตามความคิดของเขา นอกจากนี้การที่เฮราคลีตุสกำหนดให้ไฟเป็นทั้งตัวกระบวนการและปรัชมา^๑ ย่อมเป็นการชี้บ่งว่าตัวกระบวนการนั่นเองคือความเป็นจริง ผิดกับไวท์เฮดซึ่งเห็นว่า "กระบวนการ" เป็นเพียงลักษณะของความเป็นจริงที่เรามองเห็น และ "โลกในกรรตุภาวะ" ของเขาก็มิใช่ตัวความเป็นจริง หากเป็นสภาวะที่ประสบการณ์ของเราคือความเป็นจริงอย่างสมเหตุสมผลเท่านั้น

หลักสำคัญในปรัชญาของเฮราคลีตุสนั้น ส่วนใหญ่ได้มาจากการแก้ปัญหาในเรื่องของความเปลี่ยนแปลง เช่นในปัญหาที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อะไรเป็นตัวเปลี่ยนแปลง? และความเปลี่ยนแปลงนี้มีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ไหน? การแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เขาได้ทั้งแนวความคิดที่เป็นอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ ดังเช่นข้อสรุปในเสมนิพนธ์บทหนึ่งของเขาที่ว่า "การมีมัชฌิมาปฏิปทาเป็นคุณธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ความปราศเบรื่องอยู่ที่การรู้จักบุคคลและกระทำตามความจริง โดยมีธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงเป็นหลัก"^๒ ธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงที่เฮราคลีตุสพูดถึงก็คือ กระบวนการ

^๑ คุ ทิรติ บุญเจือ, सरनिพนธ์ปรัชญาตะวันตก, ศ.น. ๓๐, ๓๑, หน้า ๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ศ.น. ๑๑๒, หน้า ๒๐.

ของการสร้างกลมกลืนขึ้นในความขัดแย้ง หมายความว่าจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ความขัดแย้ง มันเป็น "กฎ" หรือ "วจนะ" (logos) อย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งหลายจะต้องขัดแย้งกัน การขัดแย้งเป็นแรงที่ต่อต้านความเครียด เหตุฉะนั้นจึงมีความขัดแย้งที่รุนแรงมากเท่าใด ในช่วงปลายของกระบวนการที่ขัดแย้งกันนี้ ก็จะเกิด "ความกลมกลืน" ที่ยิ่งสำคัญมากเท่านั้น ดังนั้นกฎที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงก็คือ "ความกลมกลืนของความขัดแย้ง" ซึ่งในแง่ของจริยธรรมก็หมายถึง "การมีมโนธรรมปฏิบัติ" นั่นเอง

ไวท์เฮดไต่ระบบปรัชญาของเขาจากการแก้ปัญหาในเรื่องสถานภาพของปรัชญากับความเป็นจริง เขาต้องการปรัชญาที่เป็นเชิงลัทธิหรือเชิงทฤษฎีจริง ๆ ในการอธิบายความ เป็นจริงที่สอดคล้องกับมูลบททางวิทยาศาสตร์ที่นำ เชื่อถือที่สุดควาย เขาตั้งใจจะล้อมกรอบความคิดกว้าง ๆ ที่เป็นทั้งเชิงวิทยาศาสตร์ เชิงศาสนา และเชิงปรัชญาได้ในวงล้อมเดียวกัน ดังนั้น การขบคิดปรัชญาของเขาเพื่อจุดมุ่งหมายนี้ จึงต้องใช้ทั้งประสบการณ์ อรรถคดีศึกษาน และเหตุผลอย่างพร้อมเพรียงที่เดียว

ปรัชญาของไวท์เฮดเป็นทั้งการวิเคราะห์และสังเคราะห์ เขาลงมือวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของความ เป็นจริงเพื่อจะได้ความจริงมากที่สุดจนถึงขั้นที่จะต้องเป็น "ความเป็นจริง" ใด โดยไม่มีใครคัดค้านได้ ข้อเท็จจริงของความ เป็นจริงดังกล่าวนี้ก็คือ "ภวันทภาพในกรรตุภาวะ" หรือ "โอกาสในกรรตุภาวะ" ทั้งหลายนั่นเอง ส่วนการสังเคราะห์นั้น เขาทำกับปัญหาสองด้านระหว่างหนึ่งกับหลาย ระหว่างข้อเท็จจริงกับรูปแบบ ระหว่างการแปรสภาพกับภวันต์ ระหว่างกรรตุภาวะ กับสมรรถณภาวะ และระหว่างโลกกับพระเจ้า

การที่เราคลี่คลุสัพพตถึง "จุดมุ่งหมายที่ควบคุมทุกสิ่งโดยทุกสิ่ง" นั้น จะเห็นได้ว่าเขาหมายถึง "ไฟทรงชีวิตนิรันดร์" อันเป็นทั้ง "วจนะ" และ "ปฐมธาตุ" โดยตรง เพราะไฟแปรสภาพมาเป็น "ทุกสิ่ง" ในขณะเดียวกัน "ทุกสิ่ง" (อันหมายถึงเอกภาพ) ที่มาจากไฟนี้ก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของไฟด้วย กฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้เองคือ ความกลมกลืนที่ "ไฟทรงชีวิตนิรันดร์" ก่อความขัดแย้งหรือแยกตัวเองออก

จนเกิดเป็นเอกภพ แล้วก็ต้องเปลี่ยนแปลงสภาพ หรือ "มีการแลกเปลี่ยน" กลับไป เป็นไฟตามเดิม กระบวนการ การ เกิด-ดับเช่นนี้จะดำเนินเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด และ เอกภพที่เกิดขึ้นจากกระบวนการนี้ก็แตกต่างกัน เพราะแต่ละเอกภพก็เป็นเพียง "การจับกลุ่มก่อนตามยถากรรม"^๑ เท่านั้น เกี่ยวกับประเด็นนี้ไวท์เฮคเองก็จะมี พรรณณะสอดคล้องกับเฮราคลีตุส กล่าวคือ พิจารณากระบวนการ การ เกิดวันตภาพใน ธรรมชาติของเขามาถึงช่วง "ความพอใจ" ซึ่งก็เป็น "การสิ้นสภาพ" (ดับ) ลงด้วยนั้น กระบวนการแห่งการส่งต่อของมันเองจะทำให้กระบวนการแห่งการ เกิด วันตภาพในธรรมชาติ (หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการแห่งการ เกิดดับ) ดำเนิน การของมันต่อไปเรื่อย ๆ ได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด จะเห็นได้ว่าทั้งเฮราคลีตุสและไวท์เฮค มีพรรณณะคล้าย ๆ กันเกี่ยวกับกระบวนการเชิงซ้อนที่ต่อเนื่องอย่างไม่หยุดหย่อนดังกล่าว ผิดกันแต่เพียงวิธีการอธิบายกับจุดมุ่งหมายในการ อธิบายของแต่ละคนเท่านั้น

คำสอนของ เฮราคลีตุสมีอยู่แค่เฉพาะใน เสนนิพนธ์เพียงไม่กี่ข้อ ย่อมไม่อาจ ที่จะ เป็นระบบปรัชญาที่สมบูรณ์ เหมือนอย่างคำสอนของนักปรัชญาในยุคปัจจุบัน เช่นไวท์เฮค ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลัทธิคำสอนที่อยู่ห่างกันนานกว่า ๒๕ ศตวรรษเช่นนี้ สิ่ง แวดล้อม เบื้องหลัง และความสนใจของนักปรัชญาย่อมผิดแผกแตกต่างกันออกไปเป็น อันมากอยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม ทั้งเฮราคลีตุสและไวท์เฮค กลับมีแนวคิด "กระบวนการ" ที่คล้ายคลึงกันไม่น้อยเลย ไม่ว่าจะเป็นที่มา การ ดำเนินการ หรือแม้แต่ความคิดในเรื่อง "สาร" ที่แฝงอยู่ในลักษณะกระบวนการแห่งธรรมชาติของนักคิดทั้งสองคนก็ตาม

เฮราคลีตุสได้ชื่อว่าเป็น "นักปรัชญามีคม"^๒ ของยุคโบราณก็โดยเหตุผล หนึ่งที่ว่า คำสอนของเขาคลุมเครือและเข้าใจยาก ซึ่งหากว่าสมญานามนี้จะหมายถึง แค่เฉพาะสิ่งที่เขาสอน ไวท์เฮคก็ต้องได้ชื่อว่าเป็น "นักปรัชญามีคมของยุคปัจจุบัน" อย่างแน่นอน

^๑ เรื่องเดียวกัน, ศ.น. ๔๑, หน้า ๑๔.

^๒ คูกรีทึ บัญเจือ, ปรัชญากรีก ระยะเวลาที่อิตาลี, หน้า ๔๕.

ปรัชญาของสเปนเซอร์ กับปรัชญาของไวท์เฮด

หลังจากที่ถูกปิตายมาเป็นเวลาประมาณสองพันปี ปรัชญากระบวนการในรูปโฉมใหม่ก็ค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นมาใหม่ เริ่มต้นด้วยการแฝงตัวอยู่ในรูปทฤษฎีวิวัฒนาการต่าง ๆ ก่อน เช่น ในทฤษฎีวิวัฒนาการของลามาร์ก ของคาร์วิน และของสเปนเซอร์ ทฤษฎีของสเปนเซอร์นี่เองที่มีลักษณะเป็นปรัชญามากกว่าคนอื่น ๆ กล่าวคือ แทนที่เขาจะพยายามอธิบายแต่เฉพาะในเรื่องพัฒนาการของสิ่งที่ไม่มีชีวิตซึ่งดำเนินมาสู่ความมีชีวิต เป็นพืชและสัตว์เซลล์เดียว แล้ววิวัฒนาการมาเป็นมนุษย์ในท้ายที่สุด เขากลับพูดถึงวิวัฒนาการของเอกภพทั้งในทางที่มันพัฒนาตัวเองไปสู่ความก้าวหน้าอย่างที่สุด แล้วเสื่อมสลายลงด้วยกฎเกณฑ์ที่ควบคุมมันอยู่ มโนภาพที่สำคัญในทฤษฎีวิวัฒนาการของสเปนเซอร์ คือ สสาร การเคลื่อนที่ และการกระตุกของแรงหรือคุณสมบัติของแรงทั้งหมด "วิวัฒนาการ" อันเป็น "กระบวนการ" อย่างหนึ่ง ตามความคิดของสเปนเซอร์ มีลักษณะเป็นเชิงกายภาพอย่างเห็นได้ชัด เพราะเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสสารที่พัฒนาตัวมันมาเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในเอกภพซึ่งรวมทั้งชีวิตตามกฎของแรง จนกระทั่งไปถึง "ความเต็ม" อันเป็นทั้งจุดสูงสุดและจุดกลับของวิวัฒนาการ จะเห็นได้ว่าพื้นฐานความคิดเช่นนี้ได้มาจากฟิสิกส์แขนงกลศาสตร์ในยุคของเขาที่ยังยอมรับกฎความคงตัวของแรงและพลังงาน รวมทั้งยอมรับว่ามี "ที่ค้างเชิงเดียว" ของสิ่งที่เป็นจริงสุดท้ายของธรรมชาติด้วย

ส่วนพื้นฐานความคิดของไวท์เฮดนั้น แม้ว่าจะเป็นในเชิงวิทยาศาสตร์เหมือนกัน แต่ก็เป็นวิทยาศาสตร์ที่ยึดแนวของฟิสิกส์แบบใหม่ที่มีทั้งทฤษฎีสัมพัทธภาพและหลักอนิบัติของอนุภาคอันติมา ปรัชญาของไวท์เฮดสอดคล้องกับฟิสิกส์ในยุคของเขาดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าแนวคิดที่เป็นกระบวนการของไวท์เฮดแตกต่างกับของสเปนเซอร์ในชั้นพื้นฐานทีเดียว

"หลักการแรก" อันเป็นส่วนที่เป็นปรัชญาบริสุทธิ์ของสเปนเซอร์ทั้งหมดเป็นผลมาจากการสังเคราะห์ธรรมชาติ ชีวิต สังคม และจริยธรรมให้อยู่ในหลักพื้นฐานเดียวกัน แต่ปรัชญาบริสุทธิ์ของไวท์เฮดเป็นการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงของประสบการณ์

ที่เป็นจริงก่อนที่จะสังเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ให้ได้เนื้อหาปรัชญาที่เกี่ยวกับความเป็นจริงอันสมเหตุสมผลที่สุด หลักเกณฑ์ การอธิบาย และเงื่อนไขต่าง ๆ ที่อยู่ในแผนการณ์เชิงวิภาคของไวท์เฮดนั้นละเอียดอบคอบมากกว่าหลักการแรกของสเปนเซอร์ ทฤษฎีวิวัฒนาการของสเปนเซอร์เป็นกระบวนการทอดเดี่ยวหรือเชิงเดี่ยวของสสาร ที่วิวัฒน์มาเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในเอกภพ ตามขั้นตอนและกลไกที่เขาอธิบายไว้^๑ แล้ววิวัฒน์ไปจนกว่าทุกสิ่งจะเต็มหรืออิ่มตัว ครั้นแล้วกระบวนการเดียวกันนี้ก็สะท้อนกลับหรือคืนสภาพกลับเป็นสสารเนื้อเดี่ยวตามเดิม แต่กระบวนการเชิงซ้อนของไวท์เฮดเป็นกระบวนการที่ส่งต่อกันเรื่อยไปของกระบวนการ - การเกิดวันตกภาพในกรณีภาวะที่ไม่มีตัวตนหรือ "ที่ตั้งเชิงเดี่ยว" และไม่มี การคาดหมายล่วงหน้าว่าจะไปสิ้นสุดหรือจบลงในลักษณะใด ค้ำยเหตุที่ว่าประสบการณ์จริง ๆ ยังไปไม่ถึง จึงไม่มีน้ำหนักพอที่จะสรุปได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง สเปนเซอร์เสนอความคิดที่มีลักษณะเป็นกระบวนการอันหมายถึงวันตกภาพเดี่ยว มีจุดหมายและแนวทางอันเดียว ส่วนไวท์เฮดเสนอกระบวนการอันเป็นหลายวันตกภาพ มีจุดหมายและแนวทางเท่ากับจำนวนวันตกภาพเหล่านั้น นอกจากนี้ "กระบวนการทั้งหมด" ตามความคิดของสเปนเซอร์ยังถูกกำหนดตลอดกระบวนการราวกับเป็นจักรกลชิ้นเดียวกัน ในขณะที่กระบวนการทั้งหมดของไวท์เฮดนี้มีการกำหนดแต่เฉพาะในโครงสร้างภายในของมันเท่านั้น ส่วนด้านนอกนั้นเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์

มีประเด็นย่อย ๆ บางประเด็นในทรรศนะปรัชญาของนักคิดทั้งสองคนนี้ที่เหมือนกันอยู่สองสามประเด็น อาทิเช่น ความคิดในเรื่อง "ความเพิ่มทวี" ซึ่งทั้งสองคนก็อธิบายคล้าย ๆ กันว่ามโนภาพนี้เป็นเสมือนตัวเร่งหรือส่วนที่เข้ามารวม ที่ทำให้หรือ "จรรโลง" ในกระบวนการได้ดำเนินการของมันไปเรื่อย ๆ แม้ว่า การจรรโลง ของไวท์เฮดนั้นจะเป็นเพียงการเข้ามาอยู่เฉย ๆ ก็ตาม อีกประเด็นหนึ่งก็คือ

ทรศนะที่เป็นความก้าวหน้าของตัวกระบวนการ สำหรับสเป็นเซอร์นั้น ความก้าวหน้าเป็นส่วนของธรรมชาติ โดยตรงที่เดียว^๑ สำหรับไวท์เฮคเอง เขาได้กำหนดให้ "การสร้างสรรค" เป็นวิภาคแห่งอันติมสัจข้อหนึ่ง ถึงแม้ว่าลักษณะแห่งการสร้างสรรคของเขาจะมีความหมายที่แปลกออกไป คือ เป็นเพียงสิ่งนามธรรมกลาง ๆ ที่ไร้ออบเขต และซึ่งแต่เพียงมโนภาพแห่ง "การเข้าไปสู่ความใหม่" เท่านั้น แต่ก็นับว่าเป็นความก้าวหน้าอย่างหนึ่งอยู่นั่นเอง จะผิดกันก็แต่ในแง่ที่ว่า การสร้างสรรคเชิงกายภาพของสเป็นเซอร์ จะต้องไปถึงจุดแห่งความอึดตัว แต่การไปสู่ความใหม่ของสิ่งที่เป็นจริงสำหรับไวท์เฮคนั้นจะใหม่ได้เรื่อยไปครบเท่าที่ประสบการณ์จริง ๆ ยังมีอยู่

ทั้งสเป็นเซอร์และไวท์เฮคเป็นนักปรัชญาที่มีพื้นฐานหนักไปในทางวิทยาศาสตร์ด้วยกันทั้งคู่ หากแต่เป็นวิทยาศาสตร์คนละศตวรรษ ทรศนะต่าง ๆ ที่สะท้อนออกมาจึงแตกต่างกันออกไปในชั้นมูลบทอย่างเห็นได้ชัด ส่วนที่นักปรัชญาทั้งสองจะต้องเห็นตรงกันอย่างไม่มีทางเลียง ก็เห็นจะมีเพียงประการเดียว นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ เป็นทั้งข้อเท็จจริงและความจริงที่ทั้งสองยอมรับ

ปรัชญาของแบร์ท็องกับปรัชญาของไวท์เฮค

ปรัชญาของแบร์ท็องเป็นผลมาจากความไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายของสเป็นเซอร์ ที่ออกมาในรูปกระบวนการเชิงกายภาพทอดเดียวอันเป็นนิตินการ โดยตลอด เขาได้พบว่ามีภวันตภาพชนิดหนึ่งที่สามารถอธิบายได้ทั้งการเป็นมูลการณ์ของสรรพสิ่ง และเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเองโดยไม่ต้องพึ่งตัวการใด ๆ อีก เพราะมันเป็นกระบวนการพื้นฐานอยู่แล้ว ภวันตภาพดังกล่าวนี้ก็คือ "ความยึดเยื้อ" นั่นเอง ความยึดเยื้อของแบร์ท็องเป็นการเน้นความสำคัญของเวลาและทำให้ตัวกระบวนการมีลักษณะ

^๑ เรื่องเดียวกัน.

เป็นเชิงนามธรรม ไวท์เฮคเองก็ได้ความคิดหลักของแบร์กซ็องในเรื่องความยึดมั่น
นี้เองมาสร้าง มโนภาพที่เขาเรียกว่า "กระบวนการของธรรมชาติ" ก่อนที่จะให้
มันเป็น "โลกในกรรตุภาวะ" ในภาคปรัชญาบริสุทธิ์ของเขา แต่ทว่าพลัดลงไป
มโนภาพที่คล้าย ๆ กันนี้ ขณะที่แบร์กซ็องพบ "พลังทะยานของชีวิต" อยู่ใน "ความ
ยึดมั่น" นั้น ไวท์เฮคกลับพบ "ภวันตภาพในกรรตุภาวะ" ใน "กระบวนการของ
ธรรมชาติ" หรือใน "โลกในกรรตุภาวะ" ของเขา ซึ่งประเด็นนี้เองที่สามารถ
จะเปรียบเทียบความคิดของนักปรัชญาทั้งสองคนนี้ได้เป็นอย่างดี

ในทฤษฎีของแบร์กซ็อง "ความยึดมั่น" เป็นตัวให้ออกาสกับ "พลัง
ทะยานของชีวิต" แสดงออกถึงความแท้จริงของตัวมันให้ออกมาในรูปแบบแห่งการ
สร้างสรรค์ต่าง ๆ อาทิเช่น ในรูปแบบที่สสารกลายมาเป็นสิ่งมีชีวิต ในรูปแบบที่สิ่ง
มีชีวิตเริ่มมีจิตและมันส์ แต่ทว่าในทฤษฎีของไวท์เฮคนั้น "ภวันตภาพในกรรตุภาวะ"
เองเป็นตัวให้ออกาสดังกล่าว ทั้งนี้เพราะภวันตภาพในกรรตุภาวะแปรสภาพหรือเป็น
กรรตุภาวะขึ้นมาเอง และมันก็เป็นหน่วยสุดท้ายของความเป็นจริงด้วย กล่าวคือ
มันเป็นตัว "โอกาสในกรรตุภาวะ" ที่ก่อให้เกิด "โลกในกรรตุภาวะ" ขึ้นมา
จะเห็นได้ว่า "โลกในกรรตุภาวะ" เป็นเพียงผลรวมที่เกิดจาก "ภวันตภาพใน
กรรตุภาวะ" ทั้งหลายขณะ "กำลังเป็น" หรือ "แปรสภาพ" ตัวมันอยู่ พูดย่าง ๆ
ก็คือ "โลกในกรรตุภาวะ" อันเป็นตัวแทนของความเป็นจริงตามทฤษฎีของไวท์เฮค
นั้น เป็นเพียงผลพลอยได้โดยตรงจากภาวะของภวันตภาพในกรรตุภาวะเหล่านั้น นอก
จากนี้ "พลังทะยานของชีวิต" ของแบร์กซ็องยังเป็นภวันตภาพที่มีเนื้อหาสำคัญอยู่ที่
ความเข้มข้นของมันในสิ่งต่าง ๆ พลังนี้ไม่มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนใด ๆ นอกจากความมีชีวิต
ชีวาของมัน แต่ภวันตภาพในกรรตุภาวะของไวท์เฮคนี้มีสาระสำคัญอยู่ที่การให้ตัวเอง
ได้จากอดีตของมันเอง การมีประธานที่สูงสุดจับตัวเป็น วัฏจักร และมีประธานที่
สูงต่อความพอใจไปตามครรลองแห่งความสร้างสรรค์ พูดย่าง ๆ คือ ภวันตภาพใน
กรรตุภาวะของไวท์เฮคนี้มีลักษณะเด่นอยู่ที่การเป็น กระบวนการ ช่วงหนึ่งของมันนั่นเอง

"ความยืดหยุ่น" ของแบร์กซ็องเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวได้ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่า เชาว์รับเอาคำสอนในเรื่อง "ไฟ" ของเฮราคลีตุสมาโดยตรงทีเดียว ทว่า การอธิบาย "โลกในภรรตุภาวะ" ของไวท์เฮดควรถูกวันตภาพนิตต่าง ๆ นั้นเป็นการอธิบายความเป็นจริงที่รักษุตามแบบฉบับของเขาเอง กล่าวคือ มีการอ้างวันตภาพในภรรตุภาวะต่าง ๆ ในฐานะหน่วยสุดท้ายของความเป็นจริงก่อน จากนั้นก็มีทั้งข้อเท็จจริงทั่ว ๆ ไปและข้อเท็จจริงอันนับมาสนับสนุน เมื่อข้อมูลเหล่านี้มีเพิ่มทวีขึ้น ระดับของความจริง หรือ ปริณามก็จะเพิ่มมากขึ้นจนถึงจุดความพอใจที่ไม่อาจจะเพิ่มเติมข้อเท็จจริงใด ๆ ได้อีก ความจริง ณ จุดนี้ก็จะจรดกับตัวความเป็นจริงพอดี ซึ่งคำอธิบายคร่าว ๆ เท่าที่ความมานี้หมายถึง "โลกในภรรตุภาวะ" นั้น ๆ นั้นเอง

ใ้มีผู้สรุปลักษณะ "ความยืดหยุ่น" อันเป็นตัวความเป็นจริงของแบร์กซ็องไว้ดังนี้^๑ (๑) เป็นเชิงสร้างสรรค์ (๒) เป็นกระบวนการ (๓) เป็นความต่อเนื่อง (๔) เป็นการสะสม (๕) เป็นอภิปภาวะแท้ และ (๖) เป็นเชิงคุณภาพที่เข้มข้นมากกว่าเชิงปริมาณที่แผ่ขยาย ซึ่งเมื่อเทียบกับ "ภรรตุภาพในภรรตุภาวะ" อันเป็นลักษณะทั้งหมดของ "โลกในภรรตุภาวะ" โดยตรงแล้วก็จะเห็นว่าเหมือนกับ "ความยืดหยุ่น" ทุกประการ นอกจากประการสุดท้าย กล่าวคือ "ภรรตุภาพในภรรตุภาวะ" ของไวท์เฮดนั้น เป็นทั้งเชิงคุณภาพที่เข้มข้นและเชิงปริมาณที่แผ่ขยาย ทั้งนี้เพราะในการมองดูความเป็นจริงในแง่ของแบร์กซ็องเป็นการเน้นสารัตถะด้านเดียวของมัน ดังคำพูดของเขาเองที่ว่า "การเคลื่อนไหวของกาละนั้นแหละคือตัวความเป็นจริง"^๒ แต่สำหรับไวท์เฮด เนื้อแท้ของความเป็นจริงตาม

^๑ See A.J. Reck, Speculative Philosophy, p. 201 - 6.

^๒ H. Bergson, Creative Evolution, p. 374. "The flux of time is the reality itself."

ความเห็นของเขาก็คือ "โอกาสในภรรตุภาวะ" ซึ่งหมายถึง "ทุกสิ่งที่เป็นทุกหนทุกแห่งตลอดทุกเวลา" ซึ่งจะเห็นได้ว่า ไวท์เฮดยืนยันหลักการเดิมของเขาที่ว่า "ความเป็นจริง" จะต้องไม่มีทั้ง "การแตกงาม" และอยู่ใน "ที่ค้ำเชิงเดี่ยว" ไม่ว่าจะเป็นที่ค้ำหรืองามที่เป็นกาละเพียงอย่างเดียวหรืออวกาศเพียงอย่างเดียว หรือแม้แต่ตัว "กาลาวากาศ" หน่วยเดียวก็ตามที่ เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า "ความเป็นจริง" ของไวท์เฮดนั้นเป็นทั้งเชิงคุณภาพที่เข้มข้นและเชิงปริมาณที่แผ่ขยายเป็นทั้งสิ่งเอกเทศและสิ่งอสมัพท

มโนภาพอย่างหนึ่งที่ทั้งแบร์กซ็องและไวท์เฮดเน้นเหมือนกันก็คือ "การสร้างสรรค" แต่ครั้นพิจารณาเข้าจริง ๆ กลับพบว่า ในขณะที่แบร์กซ็องพูดถึงการสร้างสรรคที่เป็นไปในเชิงกายภาพ เชิงจิตวิทยา และเชิงฉันทนิยม (mystic) ในท้ายที่สุดนั้น ไวท์เฮดกลับพูดถึงการสร้างสรรคในฐานะที่เป็นเพียงกรอบและฐานให้กับกระบวนการทั้งหมดของเขาเท่านั้น เขาอธิบายแต่เพียงว่า การกระทำหน้าที่ทุกอย่างภายในภรรตุภาวะหนึ่ง ๆ ล้วนเป็นการนิยติไปสู่การจับตัวไว้ในรูปธรรมของภรรตุภาวะในภรรตุภาวะนั้น ๆ และกระบวนการแห่งการเกิดขึ้นจะส่งต่อภรรตุภาวะของมันให้กับกระบวนการทั้งหมดเพื่อการสร้างสรรคอันไม่มีจุดจบซึ่งหมายถึง "การเข้าไปสู่ความใหม่เรื่อยไป" ที่เป็นเนื้อแท้อย่างหนึ่งของความเป็นจริงในชั้นอันคิมะนั้นเอง

อภิปรัชญาของแบร์กซ็องส่วนใหญ่เป็นการใช้อัษัตติคุณาน ปรัชญาของเขามีแนวโน้มที่เป็นไปในเชิงจิตวิทยามาตั้งแต่ต้น อภิปรัชญาของไวท์เฮดได้มาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ที่รอบคอบ ความตั้งใจเริ่มแรกของเขาแม้ว่าจะเป็นการอธิบายจักรวาลวิทยาเชิงอินทรีย์ (organic cosmology) ทว่าการเสนอความคิด

^๑ A.N. Whitehead, Science and the Modern World, p. 128.

"everything is everywhere at all times."

ที่ออกมาในรูปแบบการณ์เชิงวิภาคของเขานั้นกลับเป็นปรัชญาบริสุทธิ์แท้ ๆ และเป็นปรัชญาในแนวใหม่ที่แตกต่างจากลัทธิชีวิตนิยมของแบร์ ก้องอย่างมาก

แบร์ ก้อง เป็นเสมือนหนึ่งนักจิตวิทยาและศิลปิน ในขณะที่ไวท์เฮคมีความเป็นนักวิทยาศาสตร์และนักวิชาการ ในงานเขียนของแบร์ ก้องนั้นเราจะพบส่วนวนที่กินใจและคมคาย แต่ในงานเขียนของไวท์เฮคนั้นมีแต่คำบรรยายที่เป็นวิชาการล้วน ๆ ไร้อิทธิพล และจะต้องอาศัยความพยายามอย่างมากในการติดตามความคิดต่าง ๆ ของเขา ให้เกิดความเข้าใจขึ้นอย่างถูกต้องแม้ในช่วงหนึ่ง ๆ ทั้งนี้ก็เพราะไวท์เฮคเสนอปรัชญาเพื่อความคิดแท้ ๆ มากกว่าที่จะเสนอปรัชญาเพื่อชีวิตเหมือนอย่างแบร์ ก้อง

ปรัชญาของอเล็กซานเดอร์ กับปรัชญาของไวท์เฮค

แรกทีเดียวอเล็กซานเดอร์ ก็พยายามที่จะอธิบายคล้ายกับสเปนเซอร์ในแง่ที่ว่า กระบวนการของสรรพสิ่งจะต้องมุ่งไปสู่ความก้าวหน้าในทางที่ดีเสมอ เขาถึงกับกล่าวเป็นคติประจำใจไว้ว่า "จงทำให้โลกที่ดีกว่าที่ท่านได้พบมัน"^๑ แต่ครั้นมาไต่ประวัติพลจากนักคิดใหม่ ๆ เช่น มินโควสกี และไอส์ไตน์ แนวความคิดของเขา กลับเปลี่ยนไป คือเริ่มเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ มิได้มุ่งไปสู่หลักศีลธรรมใด ๆ ดังจะเห็นได้ต่อไปในแนวคิดลัทธิสังคมนิยมใหม่ที่มีอยู่ในปรัชญาของเขา

อเล็กซานเดอร์ เห็นว่า "ความยึดเยื่อ" ของแบร์ ก้องนั้น ขาดมโนภาพสำคัญที่เรียกว่า "การทำให้เป็นอวกาศ" (spatialization) อันเป็นตัวที่สามารถจะอธิบายความเป็นจริงได้อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น จุดนี้ทำให้เขามองหาภวทัศน์ภาพที่มีตัวรวมทั้งกาลและอวกาศซึ่งสามารถที่จะเป็น "แหล่ง" หรือ "อุทร" เดียวกัน

^๑ Rudolf Metz, A Hundred Years of British Philosophy, p. 628.

"Doth the world better than thou hath found it."

มาเป็นมูลการณ์แห่งสรรพสิ่ง และในที่สุดเขาก็รับเอาความคิดในเรื่อง "กาลาวภาค"^๑ ที่นักคิดในยุคเดียวกันกับเขาพูดถึงอยู่มาพิจารณา และหาทางอธิบายเพื่อที่จะให้มันเป็น อูทร แร ของสรรพสิ่งจริง ๆ เหตุฉะนั้นกาลาวภาคในพระสนะของเขาจึงมีใช้ เป็นแค่เพียง "สัมพัทธภาพ" เหมือนอย่างที่ใช้ในทฤษฎีของไอน์สไตน์นั่นเอง สำหรับอเล็กซานเดอร์ กาลาวภาค จะตกอยู่ในฐานะปรัชญาที่เดียว เนื่องจากเขาได้เรียกมันเสียใหม่ให้มีความหมายว่า "สรรพะกาลาวภาค" (Total Space-Time)^๑ และในแง่ที่ตัวเองทำให้แนวคิดเชิงกระบวนการของเขาขาดความสมบูรณ์ในตัวเอง และจำเป็นที่จะต้องเพิ่มโนภาพที่เป็นเชิงคุณภาพมาอธิบายประกอบอีกมโนภาพหนึ่ง มโนภาพดังกล่าวนี้ก็คือ "การอุทัย"^๒ กระบวนการแห่งโลกตามพระสนะของอเล็กซานเดอร์ จึงหมายถึงการอุทัยในสรรพะกาลาวภาคทั้งหมดนั่นเอง

ไวท์เฮดได้รับอิทธิพลทางความคิดในรายละเอียดหลายประการมาจากอเล็กซานเดอร์ อาทิเช่น ความคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระเจ้า การใช้วิภาคในการสร้างระบบปรัชญา และการสร้างอภิปรัชญาขึ้นมาจากรฐานที่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่เขาก็ได้พบข้อบกพร่องสำคัญ ๆ ในปรัชญาของอเล็กซานเดอร์ ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แก่นที่เป็นการทำลายสถานภาพของปรัชญาลงด้วยอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ในขณะที่อเล็กซานเดอร์พยายามขยายความเข้าใจของมนุษย์ให้แจ่มแจ้งขึ้นด้วยการอธิบายว่า "กาลาวภาค" คือ อันติมัจฉานั้น จริงอยู่ มันอาจเป็นความตั้งใจของเขา แต่ทว่ากลับมีใช้ เป็นวิธีการที่ถูกต้องสำหรับปรัชญาเลย ทั้งนี้ เพราะมันกลับเป็นการสนับสนุนความเชื่อของวงการวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบันไปโดยไม่รู้ตัว และได้ทำให้ปรัชญากลายเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ไปโดยปริยาย และแถมว่า "ภวันตกภาพในกรรตุภาวะ" หรือ "โอกาสในกรรตุภาวะ" ของไวท์เฮด จะก่อให้เกิดมโนภาพที่ใกล้เคียงกับลักษณะของกาลาวภาค แต่ในเมื่อภวันตกภาพนี้

^๑ See A. J. Reck, Speculative Philosophy, p. 214.

เป็นมโนภาพเชิงปรัชญา ไวท์เฮคจะไม่มีวันโยงมันเข้าไปสู่การเป็นข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งของวงการวิทยาศาสตร์เป็นอันขาด อเล็กซานเดอร์มิไคพะวงในเรื่องนี้ เขามุ่งที่จะเสนอความคิดให้ออกมาเป็นระบบที่สอดคล้องกันอย่างที่สุด จึงต้องอธิบายมโนภาพต่าง ๆ ของเขาให้เจาะจงเป็นรูปธรรมตายตัวลงไป อันจะสามารถขจัดความคลุมเคลือทั้งหมดได้ ปรากฏว่าเขาดำเนินการพลาดไป ไวท์เฮคมองเห็นข้อผิดพลาดนั้น เขาจึงดำเนินการวิธีการให้เป็นเชิงปรัชญาได้อย่างถูกต้อง ทว่าคำสอนของเขาทั้งหมดก็เต็มไปด้วยความยาก แม้จะเป็นการศึกษาจากข้อเกิดหุติยภูมิก็ตาม

ตัวกระบวนการแห่งการอุทัยนภายในกาลาวภาคของอเล็กซานเดอร์นั้นหมายถึง "พระเจ้า" พระเจ้าทรงอุทัยนพระองค์เองขึ้นมาจากกาลาวภาคพร้อมกับสรรพสิ่ง ในแง่นี้พระองค์จึงมิใช่พื้นฐานหรือ "ผู้สร้าง" เอกภพ หากเป็นเสมือน "ผลพลอยได้" อย่างหนึ่งจากเอกภพแห่งกาลาวภาค ผิดกับไวท์เฮค ซึ่งเห็นว่า "พระเจ้า" เป็นทั้งพื้นฐานและผลพลอยได้ของเอกภพ เป็นทั้งผู้บังคับและเครื่องมือของเอกภพ พระองค์เป็นเสมือนหนึ่ง "กระบวนการพิเศษ" ที่ควบคู่ไปกับเอกภพ ดังคำสรุปของเขาเอง ที่ว่า

การกล่าวว่าพระเจ้าถาวรและโลกเปลี่ยนแปลงย่อมจะจริงพอ ๆ กับการกล่าวว่าโลกถาวรและพระเจ้าเปลี่ยนแปลงนั้นแหละ

การกล่าวว่าพระเจ้าเป็นหนึ่งและโลกมีหลายย่อมจะจริงพอ ๆ กับการกล่าวว่าโลกเป็นหนึ่งและพระเจ้ามี่หลายนั้นแหละ

ถ้าจะเปรียบเทียบกับโลกแล้ว พระเจ้าเป็นกรรตุภาวะอย่างเห็นได้ชัดพอ ๆ กับการกล่าวว่าโลกเป็นกรรตุภาวะอย่างเห็นได้ชัดเมื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้านั้นแหละ

การพูดว่าโลกมีพระเจ้าสถิตย์อยู่ ก็จริงพอ ๆ กับการพูดว่า พระเจ้ามีโลกสถิตย์อยู่นั้นแหละ

การพูดว่าพระเจ้าทรงอยู่เหนือโลก ก็จริงพอ ๆ กับการพูดว่า โลกอยู่เหนือพระเจ้านั้นแหละ

การกล่าวว่ พระเจ้าทรงสร้างโลก บ่อมจะจริงพอ ๆ
กับการกล่าวว่ โลกสร้างพระเจ้านั้นแหละ °

สำหรับไวท์เฮด พระเจ้าไซว่จะปราศจากคุณค่าใด ๆ ในลักษณะแห่ง
กระบวนการพิเศษของพระองค์ ทั้งนี้เพราะพระองค์ก็คือ "โลกแห่งคุณค่า" (The
World of Value) นั่นเอง แต่อเล็กซานเดอร์กลับเห็นว่า "พระเจามีได้มีคุณค่า
ใด ๆ ในตัวเอง เพราะคุณค่าทั้งหลายเป็นเพียงสิ่งที่มีมนุษย์ประคิษฐ์ขึ้น พระเจ้ายอม
อยู่เหนือระคับของมนุษย์ พระเจ้าเป็นเรื่องของความสมบูรณ์ และจะคงไม่ใช่เรื่อง
ของคุณค่า" ๒

ปรัชญาของอเล็กซานเดอร์ เป็นการอธิบายเอกภาพค้ำยม โนภาพเชิงวิทยาศาสตร์
เป็นส่วนใหญ่ เขาอธิบายสิ่งที่เป็นรูปธรรมค้ำยมความคิดที่เป็นรูปธรรม ปรัชญาของเขา

° A.N. Whitehead, Process and Reality, p. 410. "It is as true to say that God permanent and the World fluent, as the World is permanent and God is fluent. That God is one and the World many, as that the World is one and God many. That in comparision with the World God is actual, eminently, as that in comparision with God the World is actual, eminently. That the World is immanent in God, as that God is immanent in the World. That God transcends the World, as that the World transcends God. It is as true to say that God creates the World, as that the World creates God."

๒ S. Alexander, Space, Time and Diety, vol. II, p. 401.
"Diety is not itself a value, for values are human inventions and diety is ultrahuman. Diety belongs to the order of perfection and not to that of value."

เข้าใจได้ง่าย และเป็นระบบที่มั่นคงกว่าปรัชญาของไวท์เฮด จนอาจกล่าวได้ว่า
ความคิดทั้งหมดของอเล็กซานเดอร์ เป็น "ทฤษฎีกระบวนการที่ว่าด้วยเอกภาพ"
ส่วนปรัชญาของไวท์เฮดแม้จะเป็นเชิงนามธรรมกว่า แต่ก็เรียกได้ว่าเป็นปรัชญา
ล้วน ๆ หรือเป็นปรัชญาบริสุทธิ์ แต่ทั้งนี้ ก็โดยนัยที่เขาเองก็ได้ใช้ความคิดของ
อเล็กซานเดอร์ เป็นบันไดในการไต่ระดับความคิดขึ้นมาอีกต่อหนึ่ง อย่างเห็นได้ชัด
ทีเดียว

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย